

Թեև թեամբը վեր կը բարձրանայ :
Ի՞նչ պզտիկութիւնը ուրիշ օգուտ մըն
ալ ունի , որ դիւրութեամբ տեղէ
տեղ կրնայ փոխուիլ :

1788ին Սմինթոն անուանով մէկը
Թափծու երկրէն շինեց աս գործին ,
և կաշիէ խողովակով մը մէջի օդը կը
փոփոխէ :

Ինչնիէ գաղղիացին իրեն գործին
տակաւ ձեռով շինելու տեղը քառա-
կուսի շինեց , ու ծանրոցի տեղ թան-
ձրը երկրէն պատեց , որով կարե-
նայ ինքիւրեն վար իջնալ . և բաւական
հաստ ըլլալուն՝ կոտրելու ալ վախ
չկայ : Գործիքին վերի երեսին վը-
րայ այլ և այլ լուսամուտներ կան՝
հաստ ոսպնաձև ապակիներով գո-
ցուած . վրայի կողմէն հաստատուն
խողովակ մը ունի երկայն ինչուան ջը-
րին երեսը , և հոն պահպաններ կե-
ցած՝ երբեմն երբեմն ճնշիչ միացով՝
ան խողովակէն ներս օդ կուտան :

Ի՞նչոր մէջի կողմէն կախուած կան
զանազան գործիքներ որ ծովուն տա-
կը պէտք կրնան ըլլալ . ինչպէս են
տապար , ուրագ , արցան , սղոց , ու-
նելիք , չուան , ճախարակ , կեռ եր-
կաթներ , և այլն :

Ի՞նչ որ ծովուն ջուրը յստակ է ,
տակի լոյսը բաւական է ութը տասը
ոտք հեռուէն յատակի քարերը և ու-
րիշ բաները տեսնելու . իսկ թէ որ
ծովուն ջուրը պղտոր է՝ պէտք է ճրա-
գով լուսաւորել : Ինչուան հիմա են
գործածական հագուստը՝ Վիլնկեր-
թին գտածն է , ինչպէս պատկերքին
մէջ ալ կրտսնես :

Չրասուզակ գործին կը գործա-
ծուի ընկղմած նաւերուն մէջ մնա-
ցած կամ ծով ընկած բաները հանե-
լու , ծովուն տակէն բուստ՝ Ժողովե-
լու , սպունգ կտրելու , շէնքի հիմ
դնելու , և այլն . և աւելի կը գործա-
ծեն անգղիացիք ու գաղղիացիք :

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Սեղո :

ՍԵՂՈՒՆ դրսուանց պզտի միջատ
է , ու յարգը չգիտցողին դիմացը
անարգ բան մը կերենայ . բայց անի-
կայ որչափ բարի բարի օրինակներ
կուտայ մարդուս իր աշխատասիրու-
թեամբ , և միաբան հոգւով հասա-
րակաց բարւոյն ետեւէ ըլլալով . որ-
չափ օգուտ ու շահ կը բերէ աշխարհ-
քիս իր քաղցր մեղրովն ու մոմովը ,
որով տաճարներն ու պալատները կը-
լուսաւորէ : Բայց հոս մեր բուն վախ-
ճանը մեղուի վրայ դովասանք խօսիլ
չէ , հապա համառօտ կերպով մը ի-
մացընել թէ ինչպէս պահելու է մե-
ղուն որ աւելի աղէկ շահ ելլէ անկէ .
ուստի նախ՝ մեղուին կեանքը ստորա-
գրենք , ետքը մէկիկ մէկիկ խօսինք
նաւ մեղու պահելու հարկաւոր դի-
տելիքներուն վրայ :

Բնաբանները մեղուն զանազան տե-
սակ կը բաժնեն . ասոնց մէջ ընտա-
նի ըսուած մեղուն էն հասարակն
է , բայց ասոր ալ մէկ տեսակը կայ
որ պզտիկ է մարմնով ու բրդոտ , ա-
ւելի աշխատասէր , ու հոգալն ալ ա-
ւելի դիւրին :

Սեղուններուն գունդը պար կը-
սուի , իրենց գլխաւորը՝ Թագուհի
կամ պարսմայր . աշխատաւորները
չէզոք են , այսինքն ոչ արու ոչ էգ .
բանի մը հարիւր ալ արու կայ մէջեր-
նին : Ի՞նչպէս թագուհին աւելի խոշոր ու մե-
կալներէն մոլթ գեղին է , ոտքերն ու
խայթոցը երկայն . աշխատաւորները
իրարմէ աւելի պակաս խոշոր են՝ իրենց
խորշերուն յարմար . գոյներնին մոլթ
գեղին , պատիճնին երկայն , Թաթեր-
նուն ծայրը վրձինի ձևով , ետեւի
Թաթերն ալ աւելի երկայն , ու ծայրե-
րը դգալի ձևով դէպ ի ետ դարձած :
Ի՞նչու մեղունները թէպէտ Թագու-
հին կարճ են , բայց աշխատաւորնե-
րէն աւելի լայն՝ տափակ ու սեկակ :

պատիճանին պզտիկ, թաթերնին ալ աշխատաւորներուն ոտքի վրձինը ու դգալը չունի:

Ինտանի մեղունները անոյշ բնաւորութիւն մը ունին, ու իրենք իրենցմէ ուրիշ մեղուններու հետ չեն կուտիր. միշտ աշխատանքի ետեւէ են. կէսերնին ներսը կաշխատի, կէսերնին ալ դուրսը մեղը ու մոմկը ժողվէ ծաղիկներէն ու կըբերէ: (Դ)է որ մէջերնին պարապորդ մը ըլլայ, դուրս կըվաւրնան. գիշեր ցորեկ աչուրնին կըտեսնէ, ու ներսը կաշխատին. աշխատութեւ տեսնին պահապան գունդ մը ունին, որ թէ վախնայ թշնամեաց հետ զարնուելու՝ իմաց կուտայ ներսիններուն, ու ամէնքը մէկէն կելեն կտրճութեամբ կըզարնուին ինչուան որ հեռացընեն, թէպէտ և շատը կիյնան կըմեռնին. վասն զի երբոր կըխայթեն, խայթոցնին վերքին մէջը կըմնայ, հետն ալ իրենց աղիքը:

Սեղունները զիրենք հոգացողը կըճանչնան. իրենց թագուհին այնչափ կըսիրեն որ կեանքերնին կուտան զինքը պաշտպանելու համար. թագուհին ալ մօր պէս խնամք ունի անոնց վրայ, ու անոնցմէ ուզած փոխարէնը միայն կերակուրն է: (Դ)ագուհիէն վար ամէնքը հաւասար են, ու հաւասար կաշխատին՝ բաց ի արուններէն:

Սեղունները երբոր տեղ մը կընտրեն իրենց մեղը շինելու, նախ անտեղը աղէկ մը կըմաքրեն, ծակերը կըգոցեն, ու ծակ մը միայն կըթողուն մտնելու ելլելու համար. նոյն ատենը աշխատաւորներուն կէսը հոն մօտ տեղ մը ողկուզի պէս իրարու վրայ դիզուած կըկախուին, ետքը տեղը մէջերնին բաժնած՝ կըսկսին բջիջները կամ մաղերը շինելու: Ինչուան մէկ միոն հեռու տեղ կերթան ջրի ու ծաղկի համար. թէ որ մօտ տեղէ մը բերեն, քիչ մը կըկենան որ ծաղկին հիւթը իրենց ստամոքսին մէջ մեղը դառնայ, ետքը դուրս կըհանեն. թէ որ հարկաւոր է՝ աշխա-

տաւորները կուտեն, իսկ թէ չէ՝ մաղերուն մէջ կըզնեն. նոյնպէս մեղրաւ մոմն ալ, որ ջրի պէս բան մը կըլլայ մեղրախառն, ու իրենց փորէն կելլէ, մաղերուն վրայ կըլեցընեն: Իսկ մաղերը ականամոմով՝ կըշինեն. ասիկայ բերողներուն ոտքերուն վրայ փաթ թած ըլլալով՝ աշխատաւորները կառնեն, ու անով նախ իրենց բնակարանին կամ փեթակին ձեղունը աղէկ մը կըպատեն, և ետքը վերէն վար մաղերը կըշինեն. ասոնց թանձրութիւնն է 12 գծաչափ. երբոր առջի մաղը իրեք չորս բթաչափ առաջ կերթայ, կըսկսին երկրորդը ու երրորդը շինել՝ առջինին աջ ու ձախ դին, իրարմէ չորս չորս գծաչափ հեռու, ինչուան որ բոլոր փեթակը լեցուի: Մաղերը բոլոր խորշ խորշ են, ու ամէն խորշը վեցանկիւնի. ասոնց խորութիւնն է գրեթէ հինգ ու կէս գծաչափ: Մաղին երկու ծայրերը այնպէս շարած են խորշերն որ իրենց քովիններուն վրայ կըկըւթնին, անով մէկգմէկ կամրացընեն: Խորշերուն բերանը մոմէ թելով մը կապած է: Սեղը լեցընելու մաղերէն զատ մաղ մըն ալ կայ, որ աշխատաւոր ձագերը մեծցընելու համար է, խորշերը աւելի մեծ. ասոնցմէ տարբեր են արու ձագերուն խորշերը. ասոնք երբոր կըմեծնան՝ խորշերնին մեղը լեցընելու կըգործածուին:

Սովորական աշխատութիւններէն զատ, երբեմն մասնաւոր աշխատութիւններ ալ կուենան մեղունները. զոր օրինակ, թէ որ զօրաւոր թշնամի մը ունին որ շատ անգամանհանգիստ կընէ զիրենք, փեթակին բերանը աղէկ մը կըգոցեն, ու միայն պզտի ծակ մը կըթողուն իրենց ելլելու մտնելու: Երբեմն ալ թէ որ միջատ մը կամ ուրիշ պզտի կենդանի մը ներս մտնէ, վրան կըվազեն կըսպաննեն. թէ որ ութերնին չըաւեր դուրս հանելու, թշնամոյն դիակը մեղրամոմով կը-

պատեն, որպէս զի չհօտի, ու ներսի օդը չապականէ: Սկսեալ է այնչափ բազմութիւն են, բայց թէ որ յանկարծ օտար մեղու մը գայ՝ մէկէն կը ճանչնան ու կը սպաննեն դուրս կը ձգեն: Վարնան՝ արեւը ելլելէն մէկ ժամ առաջ կը սկսին մեղը ու մոմ կը ել, ինչուան արեւը մտնելէն մէկ ժամ ետքը. իսկ ամառը երբոր խիստ տաք կըլլայ, կէս օրը երկու կամ իրեք ժամ կը հանգչին:

Պարսմայրը երկու օրուան մէջ հաւկիթը կը հասցընէ փորին մէջ, ու կը սկսի ածել. իրեն քովը մասնաւոր պահպաններ ունի որ միշտ հետը կը պտըտին, աշխատաւոր մըն ալ որ իրեն կերակուրը կը հոգայ: Հաւկիթ ձգելու ատեն պարսմայրը մաղերուն վրայէն կը բալէ, ու յարմար տեսած խորշերուն մէջ կը ձգէ. իրեք օր կը բռնէ աս գործողութիւնը:

Հաւկիթէն ելածը պզտի որդ մըն է առանց ոտքի, ճերմակ, կակուղ, ոլորուած, շերամի կամ ուրիշ թրթուրներու ձափին պէս. ասոր կը կերցընեն ծաղկի հիւթերով ու մեղրով խառնած բան մը, և մեծնալուն նայելով՝ կերակուրն ալ քիչ մը կը փոխեն: Հինգ կամ վեց օրէն աշխատաւորները ան որդին կեցած խորշը բարակ ծածկոցով մը կը գոցեն, որդն ալ ներսէն 36 ժամ կաշխատի, ու մաշկով մը կը պըլլուի. իրեք օրէն կը փոխուի կըլլայ հարսնեակ՝ ճերմակ գունով: Սրան եօթը օր անցնելէն ետքը կատարեալ մեղու կըլլայ, ու ծածկոցը կը ծակէ դուրս կըլլէ: Աշխատաւոր մեղուները աս նոր ելած մեղուին վրան գլուխը կը մաքրեն, ու մէկէն կերակուր կուտան, խորշն ալ կը սրբեն, բայց ան բարակ մաշկը չեն հաներ. ուստի որչափ որ հաւկիթ ձգուի խորշերուն մէջ, այնչափ կը նեղնան վրայէ վրայ եկած մաշկերով. ասոր համար ալ է որ տարիէն ետքը ան խորշերէն ելած մեղուները առջիններէն պզտիկ են: Աշխատաւոր մեղուները իրենց խորշէն ելլելէն 36

ժամ վերջը կը սկսին աշխատելու:

Երբոր օդերը աղէկ կը թան, ու մեղուները դեռ կրնան ծաղկի հիւթ ժողվել, պարսմայրը նորէն կը սկսի հաւկիթ ձգել՝ արու մեղուներ հանելու համար. ասոնց վրայ ալ հաւասար հոգ կընեն աշխատաւորները: Արուներուն օր աւելի պէտք է կատարեալ մեղու ըլլալու, քան թէ աշխատաւորներուն: Մեղուներուն բազմութեանը համեմատ՝ արունքն ալ շատ կամ քիչ կըլլան: Անկէ ետքը մայրը կը սկսի օրը մէյմը, կամ երկու իրեք օրը մէյմը հաւկիթ մը ձգելէ ք մեղուներու համար որոշուած խորշերուն մէջ. ասոնց ելլելու հաւկիթը թէպէտ մէկաշնեղէն տարբեր չէ, բայց թագուհի կըլլէ անոնցմէ՝ երբոր խորշերը մեծ են: Սկսեալ որ յանկարծ է ք մեղուներէն մէկը մեռնի, աշխատաւոր մեղու ելլելու հաւկիթներէն մէկը կամ երկուքը՝ դեռ իրեք օրուան եղած ատեննին կընտրեն, խորշը կընդարձակեն, մէկ երկու խորշ իրարու հետ միացընելով, ու աւելի կերակուր կուտան. ասկէ կըրենայ որ նոյն հաւկիթէն թագուհի կըլլէ, թէ որ խորշը մեծ ըլլայ ու կերակուրը շատ տրուի. անոր համար կը պատահի երբեմն որ աշխատաւոր ելլելու հաւկիթէն՝ շատ կերակուր տրուելով պզտի թագուհի մը կըլլէ, որ արու ելլելու հաւկիթ միայն կըրնայ ածել. բայց մեծ թագուհիները զասոնք կը ջնջեն: Աւելի հոգ կուեննան աշխատաւորները գիշեր ցորեկ ան հաւկիթներուն վրայ՝ որ մէջերնէն թագուհի պիտի ելլէ. և ասոնք 16 օրուան մէջ իրենց մեծնալուն չափը կը հասնին: Ան միջոցին է որ ձագերը կը զատուին իրենց առանձին փեթակ շինելու. ասոր վրայ ետքը զատ կը խօսինք տեղնիտեղը: Ձագերը զատուելէն վերջը, որսովորաբար աշնան վերջերը կը խնայ, մեղուներէն դադրի աշխատութենէ. բայց թէ որ անձրևոտ կամ ցուրտ ըլլայ ու ծաղիկ չգրտնեն, կը սկսին մասնաւոր ծագի տե-

րեններէն մեղրի հիւթ ժողովել, կամ
ընկած ձեղքուած պտուղներուն ա-
նոյշ մասունքը հաւաքել. ասանկով
ձմեռուան պաշարներն կը պատրաստեն.
Թագուհին ալ կը դադրի հակիթ
ձգելէն: Չմեռը հանդարտ կանցընեն,
զգուշութեամբ քիչ ուտելով. իսկ թէ
որ ցուրտը սաստիկ ըլլայ՝ կը թմրին
կըմնան ինչուան որ սկսին օգերը
տաքնալ: Ուրիշ անգամ տնտեսական
մասին մէջ կը խօսինք թէ ինչպէս
պէտք է պահել մեղր ու աւելի շա-
հով ըլլայ:

Որդան հարմիր:

Թի որ հայրենասէր մարդու մը
համար քաղցր է իր հայրենեաց վը-
րայ լսած ինչ և իցէ տեղեկութիւնը,
շատ աւելի քաղցր պէտք է ըլլայ իրեն
լսել ու խօսիլ նոյն հայրենեացը ան
յատկութիւնները որ օտարաց առջեւ
ալ մեծ համարումունին: Սեր հայա-
ստանին այսպիսի յատկութիւններէն
մէկն է որդի ըսուած ճճին, ուսկից որ
դան հարմիր անունով ազնիւ ներկը կե-
լէ: Եւ որ տաճկերէն լիչէ՝ կըսեն.
ինչպէս հայաստան ալ տեղ տեղ ծա-
ղիկ կանուանեն. երբեմն ալ Գըրճիշ.
լատիներէն Գուրճիշ, գաղղիարէն
Գուրճիշ: Հին ատենէն ի վեր յայտնի
է որ աս որդը Ղարաբաղայ գաւա-
ռէն կելէ. ինչպէս կըսէ Ղարենացին
աշխարհագրութեանը մէջ. «Ունի
,, Ղարաբաղ... և որդն յարմատոյ սի-
,, զոյ, ի զարդ կարմրութե գունոյ»,
,, Ղազար Փարպեցին Ղարաբաղայ զա-
նազան բերքերը յիշելու ատենը կըսէ.
«Եւ և զարմատս եղէ գնասեր բու-
,, սոցն ոչ ընդունայն անուցանէ յին-
,, քեան ամենաբաղձ դաշտն Ղարա-
,, րատոյ, այլ և ի նմանէ ծնեալ որ-
,, դունս ի զարդ կարմրատեսիլ գու-
,, նոց ընծայէ օգտասիրացն շահս և
,, շքեղութիս»: Հիմակուան ճամ-
բորդներուն պատմածէն ալ գիտենք

որ ինչուան հիմա նոյն գաւառին մէջ
կը գտնուի աս որդը՝ տաճկերէն լիչէ՝
ըսուած սէզին վրայ, տարին երկու ան-
գամ. մէյմը մայիս ամսուն, մէյմըն-
ալ օգոստոսի կէսէն ինչուան սեպ-
տեմբերի ետքերը: Սաստիկ հովտ
տարիները քիչ կը ըլլայ, ու խոտերու
տակ կամ մանր փոսերու մէջ կը պահ-
ւորի. բայց Վիւրտերը անոնց տե-
ղը գիտեն. կը ժողովեն մեծ ջանքով,
ու տաք ջրով կեփեն, անով կը ներկեն
իրենց բրդեղէններն ու կապերտնե-
րը, որով մեծ վաստակ կընեն՝ բոլոր
արեւելքի կողմերը ծախելով: Եւ որ-
դերուն ներկովը կը շինուի նաև լի-
միածնայ կաթողիկոսին կնքամոմը:

Վանի որ Ղարաբաղայ գաւառը
Ռուսաց ձեռքը անցաւ, տեղութիւնը
մասնաւոր կերպով ուշադրութիւնը
նեւ սկսաւ աս շահաւոր բերքին վը-
րայ. ուստի Փեթրպուրկի ճեմա-
րանը յանձնեց վրաստանի ու հայկա-
կան նահանգին վերատեսուչ պարոն
Ռոզենին որ աս որդին վրայ ստոյգ
տեղեկութիւններ տայ իրեն: Պարոն
Ռոզենին ալ Սոքոպոյնիքով ու ()-
սիփով ըսուած ռուս պաշտօնատէր-
ներուն, ու լիմիածնայ միաբաննե-
րէն Տէր Ղարաբաղեան Սահակ վար-
դապետին ձեռքովը առած տեղեկու-
թիւնները, և որդին պատկերը, ձե-
մարանին խրկեց 1832ին. ան ատենը
նոյն ձեմարանի անդամներէն Հա-
մէլ անունով բազմահմուտը աս որ-
դին վրայ երկայն ճառ մը խօսեցաւ, որ
ռուսերէն տպուած է: Եւ որ ասոնց
ստորագրութենէն կերեւայ որ աս
որդը յուրիս՝ օգոստոս ու սեպտեմբեր
ամիսներուն մէջ տեսեր են Ղարաբա-
ղեան երկու կողմի դաշտերը, նաև
լիմիածնայ մօտ՝ Շորի գեղէն ին-
չուան խորվիրապ, մանաւանդ աս
Շորի, Սարվանլար, Լիճէլի ու Հա-
սանապատ գեղերը ու խորվիրապին
քովերը. Ղարաբաղայ մէկալ դին ալ՝
Սեփիապատ գեղին քովերը, ու Ղարա-
բաղայ ստորոտէն բխած Վարապու-
կամ Սըրուր անունով գետին երկայն-